
ENDE ZIJ WAREN HOOFS...

RIDDERSCHAP EN HOOFSHEID IN HOLLAND

E. Ferbeek

INLEIDING

'Ik beklom de omwalling, stond op de plaats waar Richard had gestaan en dacht aan zijn in Frankrijk en tegen de ridderlijke Saladin verrichte wapenfeiten. In mijn jeugd ging mijn hart sneller kloppen bij de verhalen van Robin Hood, Ivanhoe, Roeland, de ridders van koning Arthurs Ronde Tafel, Richard Leeuwenhart, en Jeanne d'Arc, de jonge maagd in wapenuitrusting... Dit was onze kans om een schitterend schouwspel tot leven te brengen van avontuur en romantiek, dappere ridders en schone vrouwen, toernooien, ridderlijke leefregels en uit heilige geloften ondernomen tochten.' (1)

Dit is niet een citaat uit een spannende roman, maar het voorwoord van Melville Bell Grosvenor in het boek *Riddertijd*. Het beeld dat in dit boek gegeven wordt van deze tijd is aantrekkelijk, maar helaas niet erg objectief. Er wordt al van een bepaald standpunt uitgegaan, waarna in een soort juichstemming het boek is geschreven. Zoals al in de Inleiding wordt vermeld, zijn er nogal wat twijfels gerezen omtrent dit beeld bij verschillende onderzoekers. Ze hebben verschillende aspecten onderzocht en behaalden vaak verrassende resultaten.

Met behulp hiervan heb ik één onderwerp uitgediept, namelijk hoofsheid en ridderlijkheid aan het hof van de graven van Holland ten tijde van Floris V ((1254-1296) enerzijds en ten tijde van Albrecht van Beieren (1330-1404) en Willem VI anderzijds. Ik zal ook proberen binnen dit tijdsbestek van ongeveer 150 jaar de ontwikkeling van deze begrippen aan te geven.

De visie op vorst en vorstelijke heerschappij, de verhouding van de vorst tot de adel en zijn onderdanen komen in de studie van H. van der Wiel aan de orde. Natuurlijk bestaat mijn artikel voor een groot deel uit het bij elkaar brengen van al bekende feiten. Op een enkel punt zal ik mij zelf op het wankel pad van de interpretatie en de hypothese begeven.

2 MOEILIKHEDEN

Het is verschrikkelijk moeilijk na te gaan in hoeverre de Hollandse graven Floris, Albrecht en Willem zich hebben ingelaten met het hoofse leven en de daarbij behorende kunst. Een eerste probleem is al het feit dat weinig resten bewaard zijn. Vooral ook omdat het begrip kunst in die tijd erg breed moet worden opgevat. Immers het waren vooral gebruiksvoorwerpen die versierd werden met een bepaalde kunstvorm.

De mensen die bij de vorst in dienst waren en die voorkomen in de rekeningen zijn edelsmeden, schilders, muzikanten en schrijvers. De taak van bijvoorbeeld de schilder was veel uitgebreider dan wij met onze twintigste-eeuwse geest vaak denken. Hij ontwierp de decoraties voor gebruiksvoorwerpen, tapijten, porcelein, muurschilderingen, boekverluchtingen en schilderijen. Al deze vormen van kunst hebben slechts een kleine kans de eeuwen te trotseren. Wandtapijten vergaan snel, sieraden en dergelijke werden vaak in latere tijden omgesmolten, muurschilderingen overgeschilderd. Men kende in die tijd geen waarde aan kunst toe | alleen op grond van ouderdom. Vond men iets niet meer mooi dan verving men het eenvoudig. Zou je in percentages uit willen drukken hoeveel we over hebben van de totale productie uit deze tijd, dan zou dat bedroevend weinig zijn.

We moeten dus met het weinige dat we hebben een beeld proberen te krijgen van een bepaalde tijd. Daarom kunnen we niet alleen afgaan op de concrete voorwerpen, maar moeten we ook uitgaan van de schriftelijke bronnen. Deze kunnen ons waardevolle informatie verschaffen. Ook is het belangrijk vergelijkingen te maken. Wanneer je bijvoorbeeld van een bepaald hof iets weet, kun je misschien aan de hand daarvan ook iets zeggen over een ander hof. Dit is natuurlijk alleen geoorloofd wanneer er overeenkomsten zijn. Daarom is het van belang eerst te kijken wat voor achtergrond de beide vorsten hadden. Wij kunnen ons dan een voorstelling maken van hoe zij opgevoed werden en hoe zij gewend waren te leven.

3 AFKOMST

De familie-achtergrond van Floris (1254-1296) is vorstelijk te noemen. Dit geldt zeker voor Albrecht (1330-1404). Floris was de zoon van Willem II, de Roomskoning, en Elisabeth van Brunswijk-Lüneburg, telg van een machtige familie in het Roomse Rijk. Hij heeft zijn vader echter nauwelijks gekend omdat deze vroeg is overleden. Hij werd opgevoed door zijn tante Aleid van Henegouwen. Zij was sinds 1257 de weduwe van Jan van Avesnes. De Avesnes kwamen uit Champagne, dat al vroeg bekend was om zijn hoofse cultuur. Floris zelf was getrouwd met Beatrijs van Dampierre, de dochter van graaf Gwijde van Vlaanderen. Onder Gwijde van Vlaanderen beleefde het literaire leven een periode van uitzonderlijke bloei. De bedragen uitgegeven aan perkament, inkt en kopiisten-arbeid waren aanzienlijk, evenals de uitgaven voor feesten, zo bewijzen de grafelijke rekeningen (2). Floris huwelijkte zijn zoon uit aan de dochter van de koning van Engeland, een teken dat hij meeteelde in de politiek van zijn tijd.

Albrecht was de tweede zoon van Lodewijk van Beieren, de keizer van het Duitse Rijk, en Margaretha van Holland-Henegouwen. Hij stamt dus uit het huis Wittelsbach. Voor zijn kinderen Willem en Margaretha regelde hij een dubbelhuwelijk met de kinderen van Filips de Stoute, hertog van Bourgondië.

Behalve de politieke en economische macht die een dergelijke achtergrond meebracht, schiep hij verplichtingen wat betreft status. Eén van die verplichtingen was het mecenaat. Bovendien waren de beide vorsten natuurlijk door hun achtergrond gewend aan een aantal zaken. Daaronder valt een zekere luxe die verkregen wordt doordat men zich kan omringen met kunst. Ik zal nu achter-eenvolgens voor Floris, Albrecht en Willem bekijken wat dat inhield, en daarbij tevens proberen aan te geven wat nu de grote verschillen tussen deze vorsten zijn.

4 FLORIS

Floris leefde nog tamelijk aan het begin van de periode waarin het woord ridder een nieuwe inhoud kreeg en tot een centraal begrip van de gehele cultuur werd. Holland was in zijn tijd zeker geen voorloper wat dit soort zaken betreft. Pas vanaf 1250 gingen de graven van Holland een beetje meetellen bij het geven van opdrachten, het mecenaat. Dit valt dus samen met het begin van de regeerperiode van Floris.

Het eerste dat opvalt is dat we voor Holland de stelling van Bumke bevestigd vinden, dat de vorst aanvankelijk vooral geïnteresseerd was in geschiedschrijving, in historische werken die specifiek voor het hof werden geschreven (voor Bumke zie Inleiding). Melis Stoke was zo'n auteur die een geschiedenis heeft geschreven met behulp van de kronieken die zich bevonden in het door Dirk II gestichte familie klooster van Egmond, genaamd de Rijkroniek. Melis Stoke leefde zelf aan het hof, zodat we informatie uit de eerste hand hebben over het leven aan het hof. Hij beschrijft een aantal gebeurtenissen die belangrijk zijn voor dit artikel. Zo beschrijft hij een toernooi uit de tijd dat Floris nog jong was (3). Hieruit mogen we afleiden dat Melis Stoke het toernooi zag als een belangrijke bezigheid voor de vorst.

Maar ook werden er door Floris opdrachten gegeven voor een ander soort literatuur. Zoals we nu weten schreef Jacob van Maerlant een aantal werken voor het Hollandse hof. Volgens Gerritsen zou hij de *Lancelot* en de *Torec* vertaald en herschreven kunnen hebben. Met iets meer zekerheid mogen we aannemen dat hij de *Heimelijkheid der Heimelijkheden* geschreven bedoeld heeft voor de jonge Floris als een soort gedragsleer. De *Spiegel Historiae* tenslotte droeg hij aan Floris op (4). Uit zijn werk blijkt dat Holland nog aan het begin stond van de hoofse cultuur. Immers Elias heeft in zijn werk de stelling geponoerd dat er een samenhang bestaat tussen een voortschrijdende staatsvorm en de civilisering van mensen. In een complexe maatschappij wordt van de mensen een niet-aanstootgevend gedrag gevraagd (zie wederom Inleiding). Van Maerlant nu beschrijft naast de meer algemene gedragsregels ook die betreffende hygiëne, beschaafd gedrag etc.

- 'Als een here hevet verstaen
Dinc, die nuttelic es ghedaen,
365 Set hem met rade te doene dat:
Si niet te haestich, si niet te lat.
Betamelijc eist der heerlijchede,
Dat men wel ghecleet si mede,
Ende gheparert si wel scone,
370 Weltijt so hi hem vertone,
Ende dat sine parure si rike,
Allen lieden onghelike,

Dat die wardicheit ebbe hare ere,
 Entie hoecheit vanden here
 375 Blive der bi onghescaet
 Ende die here si niet vermaet.' (5)

Ook wordt er in deze gedichten bij de vorst op aangedrongen zich te onderscheiden van de adel, van zijn onderdanen. Hij staat boven hen, zij zijn niet langer gelijkwaardig.

5 ALBRECHT

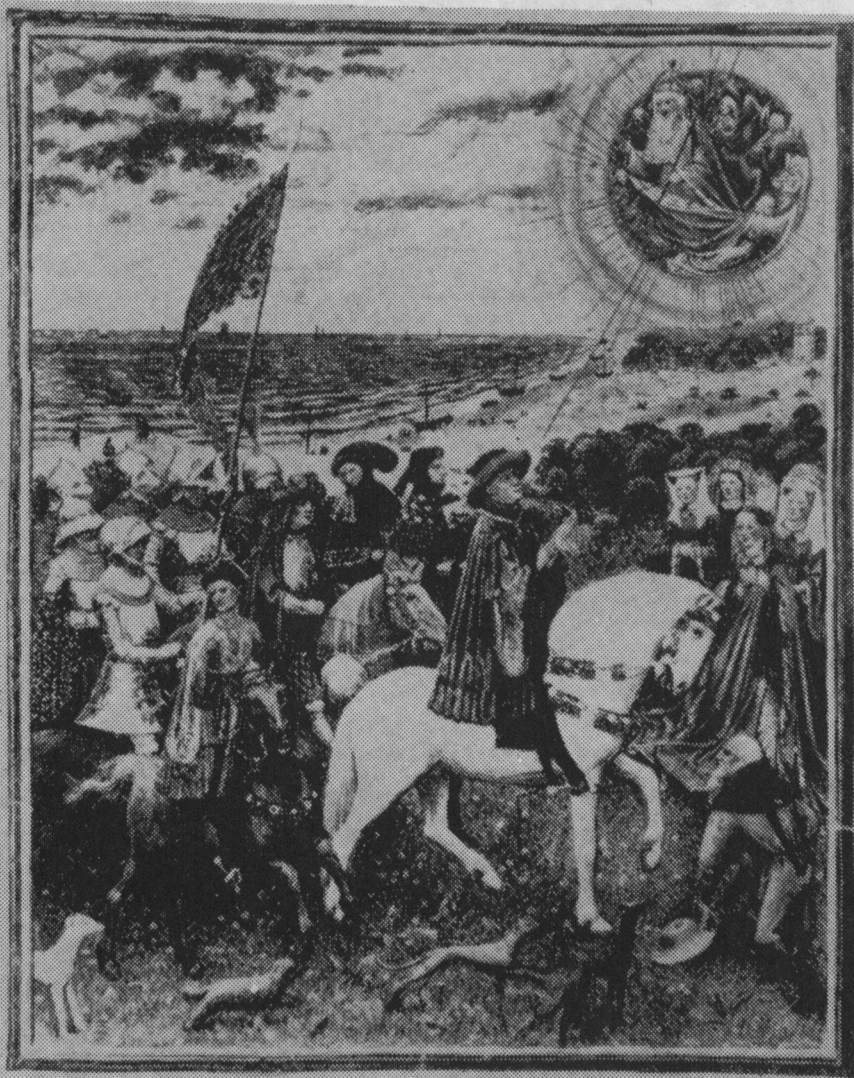
Stellen we nu Albrecht tegenover Floris, dan zien we dat hij in een heel andere tijd leefde. De hofcultuur die bij Floris nog in de kinderschoenen stond is nu min of meer gemeengoed geworden. De heerschappij van de graaf is in principe geaccepteerd, er is een goed georganiseerde kanselarij en de literatuur die nu over het hoofse leven geschreven wordt heeft een heel andere functie. We zien dat men op een extreme manier probeert te leven zoals het een goed ridder betaamt. Albrecht, maar meer nog zijn zoon Willem, hebben getracht hiernaar te leven.

Froissart verhaalt ons meerdere malen over het ridderlijke gedrag van Willem van Oostervant. Deze Willem vertoont een aantal karaktertrekken die ons doen denken aan de *iuvenis* van Duby (6). In 1390 bijvoorbeeld besluit Richard II van Engeland een schitterend toernooi te houden en zendt zijn herauten van land naar land om ridders uit te nodigen. De graaf van Oostervant, '*qui pour ce temps étoit jeune, libéral et grand'volonté pour jouter et festoyer*', kon de uitnodiging niet weerstaan. Hij ging naar Londen en onderscheidde zich in de gevechten, en Richard II vroeg hem, '*que il voulait être de l'ordre des chevaliers du blue gertier, dont la chapelle de Saint Georges est au châtel de Windsore. Le comte d'ostrevant, à la parole du roi et des barons d'Angleterre répondit et dit que il s'en là étoient présent se émerveillèrent grandement et murmuroient entre eux et tenoient leurs paroles et disoient: "Le comte d'Ostrevant montre boen qu'il a le devise du roi Richard d'Angleterre. Il marchand bien être mal de l'hôtel du roi de France et monseigneur de Bourgogne, laquelle fille il a"*'. (7)

Hieruit blijkt bovendien dat ook in de tijd van Albrecht de eer vaak boven kwesties van landsbelang ging. Immers doordat Willem naar Londen ging en de orde van de Engelse koning aannam, zette hij de goede verhouding tot Frankrijk en Bourgondië op het spel.

6 LITERATUUR

Dirc Potter is een schrijver die in dienst kwam bij Albrecht en door hem werd betaald. Hij was een tijdgenoot van Jan van Eyck. Beiden zijngelijktijdig in dienst geweest bij Jan van Beieren. Dirc Potter is waarschijnlijk geboren tussen 1368 en 1370. Zijn naam komt vele malen voor in de archieven van de graven. Begonnen als klerk bij de tresorie onder Albrecht heeft hij een glansrijke carrière doorlopen. In 1408 werd hij baljuw van 's Gravenhage. Hij heeft verschillende vorsten de revue zien passeren, tot uiteindelijk de hertog van Bourgondië aan de macht kwam. Voor hen maakte hij een aantal diplomatieke reizen onder andere naar

D tu deus meus creator redemptor
et protector meus precor sancto-
rum tuorum et meas dignan-
ter exaudias et me seruum tu

Engeland en Rome. Op naam van Dirc Potter staan drie middel nederlandse werken: *Der Minnen Loep*, *Blome der Doechden* en *Mellibeus*. Voor mijn onderzoek heb ik gebruik gemaakt van *Der Minnen Loep*. Daarbij heb ik mij vooral gebaseerd op de dissertatie van Van Buuren (8). *Der Minnen Loep* is een berijmd tractaat over de liefde, een zogenaamde *ars amandi*. Dat is een gedragsleer voor de liefde waarin zowel de theorie als de aan bepaalde normen gebonden praktijk wordt behandeld. Theoretische verhandelingen over de liefde worden afgewisseld door verhalen die de juistheid van deze verhandelingen moeten aantonen. *Der Minnen Loep* is een werk uit een lange traditie van *artes amandi*, die zich allen min of meer baseren op Ovidius. Het werd geschreven voor jonge mensen of, voorzichtiger gezegd, het werd als zodanig gepresenteerd (9). Het was waarschijnlijk bedoeld voor het grafelijk hof.

Bovendien had Albrecht een sprookdichter in dienst, Willem van Hildegaersberch. Sproken zijn lerende gedichten die voorgedragen werden voor een groot publiek. In zijn werk gaf hij dan ook raad aan de vorst en zijn verdere toehoorders. Hierin komen een aantal dingen terug die ook Maerlant noemt, maar voorschriften met betrekking tot gedrag komen we bij hem niet tegen.

De gedichten van Willem van Hildegaersberch zijn zeer de moeite waard om nader te bekijken in verband met Albrecht; ze worden op dit moment in Leiden door Van Oostrom onderzocht (artikel Oostrom, TNTA 1984). Eén gedicht wil ik hier noemen: het gedicht 'van den goeden ridder' waarin wordt verhaald van een dapper ridder die verlamd raakt omdat hij God vergeet (10). Albrecht brengt als het ware de gegeven adviezen in de praktijk. Wanneer hij optrekt tegen de Friezen doet zijn vrouw tezamen met de vrouwe van Oostervant een bedevaart naar Mijzen. Daar stond een kerkje, dat afhankelijk was van de abdij van Egmond (11).

7 RIDDERLIJKHEID

Uit de bronnen blijkt dat zowel Floris als Albrecht voor hun tijdgenoten ware vertegenwoordigers van de ridderschap zijn geweest. Zij hebben, zoals een goed ridder betaamt, gestreden tegen hun vijanden en zijn er diverse keren op uit getrokken tegen de Friezen. Ook hebben zij deelgenomen aan toernooien, een belangrijke vereiste voor een waar ridder.

Aan de tochten tegen de Friezen was een erekwestie verbonden, de riddereer was in het geding (zoals we in volgende bijdragen zullen zien ook het wraakmotief). Floris V wilde zijn vader Willem II wreken, Albrecht Willem IV, de dolle hertog, die immers was gesneuveld in Friesland en wiens beenderen nog steeds daar op vijandelijk grondgebied lagen begraven. Toch moeten we ons niet laten verleiden andere motieven over het hoofd te zien. Machtsuitbreiding en, bij Albrecht, het afrekenen met de zeerovers speelde ook een grote rol. Deze zeerovers hielden zich op langs de Friese kust en belemmerden de Hollandse kooplieden die op de Oostzee voeren. Hieruit blijkt dat in deze tijd het wraakmotief minder van belang was geworden dan in vroegere tijden, toen vorsten acties op touw zetten die gedoemd waren te mislukken, alleen omdat hun eer in het geding was of omdat ze ergens recht op hadden. Een goed voorbeeld hiervan is Floris V geweest. Hij zette Holland en het leven van zijn eigen zoon op het spel om in het bezit te komen van Schotland (12).

Uit verschillende rekeningen en brieven van het grafelijk hof blijkt dat de valkenjacht een geliefd vermaak moet zijn geweest. Floris werd gevangen genomen met een sperwer op zijn vuist, Albrecht had, verspreid over zijn gebied, verschillende *havickers* in dienst (13). Ook werden geregeld sperwers en havikken ten geschenke gegeven of verkregen.

De feesten die aan het hof gegeven werden moeten groot geweest zijn. Albrecht was een belangrijk man in zijn tijd. Hij heeft zeker niet willen onderdoen voor andere vorstenhoven. Over een bezoek van Albrecht aan Engeland, in oktober of begin november 1367, vertelt ons Froissart: *'En ce meysme temps, passa li dus Aubiers, ad ce donc baus de Haynnau, de Hollande et de Zellandes, et vint en Angleterre, en grand aroy de chevaliers et d'esuiers de son pays, ... Si fus des dessus dis bien conjois et festiés à Londres et ou castiel de Windsore.'* (14)

Op de feesten die Albrecht gaf traden verschillende kunstenaars op die bij hem in dienst waren. Sprekers, *pipers*, herauten en speelmannen komen voor in de grafelijke rekeningen. Ook van buiten het hof kwamen er mensen om hun kunsten te vertonen, zelfs buitenlanders. Zo komen in rekeningen een aantal *pipers* voor uit Engeland (15). De muzikanten die in dienst waren bij de hertog vergezelden hem op zijn reizen. In de rekeningen van de abdijs van Egmond wordt melding gemaakt van de foaien die werden gegeven aan de kamerling, boden, valkeniers en minnestreel, *clerken*, *pipers* en herauten van de graaf (16). Bovendien maakte Albrecht ook gebruik van de muzikanten van Egmond bij grote feesten. Op 25 mei 1394 zond de abdijs namelijk trompetters, *pipers* en herauten ter gelegenheid van het tweede huwelijk van Albrecht met Margaretha van Kleef (17). Net als de hertog van Gelre bezat Albrecht een dierentuin. Met zijn wilde dieren pronkte hij bij de nonnen van Rijnsburg. In hoeverre Albrecht een begunstiger van de kunst is geweest is moeilijk na te gaan omdat de grafelijke rekeningen nog slechts ten dele zijn gepubliceerd. Uit de rekeningen die ik heb kunnen bekijken blijkt dat hij geregeld opdrachten gaf aan edelsmeden en borduurwerkers. Ook hield hij zich persoonlijk bezig met zijn residentie te 's Gravenhage, het Binnenhof. Daar verbleef hij vooral na 1389, toen zijn zoon, Willem van Oostervant, benoemd was tot stadhouder van Henegouwen.

Uit een rekening die ik ben tegengekomen zou kunnen blijken dat Albrecht zijn boeken, en dus het lezen ervan, belangrijk vond. In 1396, ten tijde van de tocht naar Friesland, wordt gesproken van een *'kistkijn, dair alrande mijns heren boeken in ghevoert worden.'* (18)

8 JAN VAN EYCK

Floris was getrouwd met Beatrijs van Dampierre en Willem VI met Margaretha van Bourgondië. Beatrijs was een Vlaamse en Margaretha had een Vlaamse moeder. Het is daarom niet verwonderlijk dat zowel bij Floris als Willem Vlamingen in dienst zijn geweest. Bij Floris is de belangrijkste Jacob van Maerlant, die ik eerder in dit artikel genoemd heb. Er bestaat een kans, dat Jan van Eyck, de bekende Vlaamse schilder, bij Willem in dienst is geweest. We hebben een aantal werken waarvan Willem de opdrachtgever geweest zou kunnen zijn en Jan van Eyck de uitvoerder. Het gaat hier om een tekening in het Louvre en het getijdenboek uit Turijn.

Op de tekening op een miniatuur in het getijdenboek vinden we een portret van Willem VI. Juist omdat het hier portretten betreft kunnen we van Jan van Eyck, de meester van de eerste portretten, beweren dat hij eventueel de schilder is geweest. Gemakkelijk is dit niet omdat er weinig bekend is van de vroege jaren van Jan van Eyck. We kennen zijn geboortedatum en plaats niet, hoewel die over het algemeen gesteld worden op 1390 te Maaseik.

We weten zeker dat Jan van Eyck in dienst geweest is van Jan van Beieren, de elect van Luik en de broer van Willem VI. Hij begon waarschijnlijk in 1422 in 's Gravenhage te werken en kreeg daar steeds meer werk te doen, getuige de twee assistenten die hij, één in 1423 en de ander in 1424, aannam. Van 1 februari 1424 tot 2 september 1424 wordt hij genoemd als hofschilder, wat betekent dat hij promotie gemaakt moet hebben. Hij heeft daar dus een klein atelier geleid. Het zou dus mogelijk geweest kunnen zijn dat Jan van Eyck, voordat hij bij Jan van Beieren in dienst kwam voor Willem VI gewerkt heeft. Zoals we al bij Dirc Potter hebben gezien was het in die tijd gebruikelijk dat bij de dood van de vorst hofleden in dienst kwamen van de opvolger.

Hofschilders waren actief in de Nederlanden en Frankrijk vanaf de 14e eeuw. Zij behoorden tot de *familia* van de vorst, net als de edelsmeden, borduurwerkers en muzikanten. De leden van deze *familia* vielen niet onder de jurisdictie van de stedelijke of plaatselijke gerechtshoven, maar onder die van de vorst. Zij hoefden bepaalde belastingen niet te betalen en andere juist wel. Dit waren de speciale hofbelastingen. Zeker is dat deze mensen een bepaald prestige genoten tegenover de buitenwereld (19).

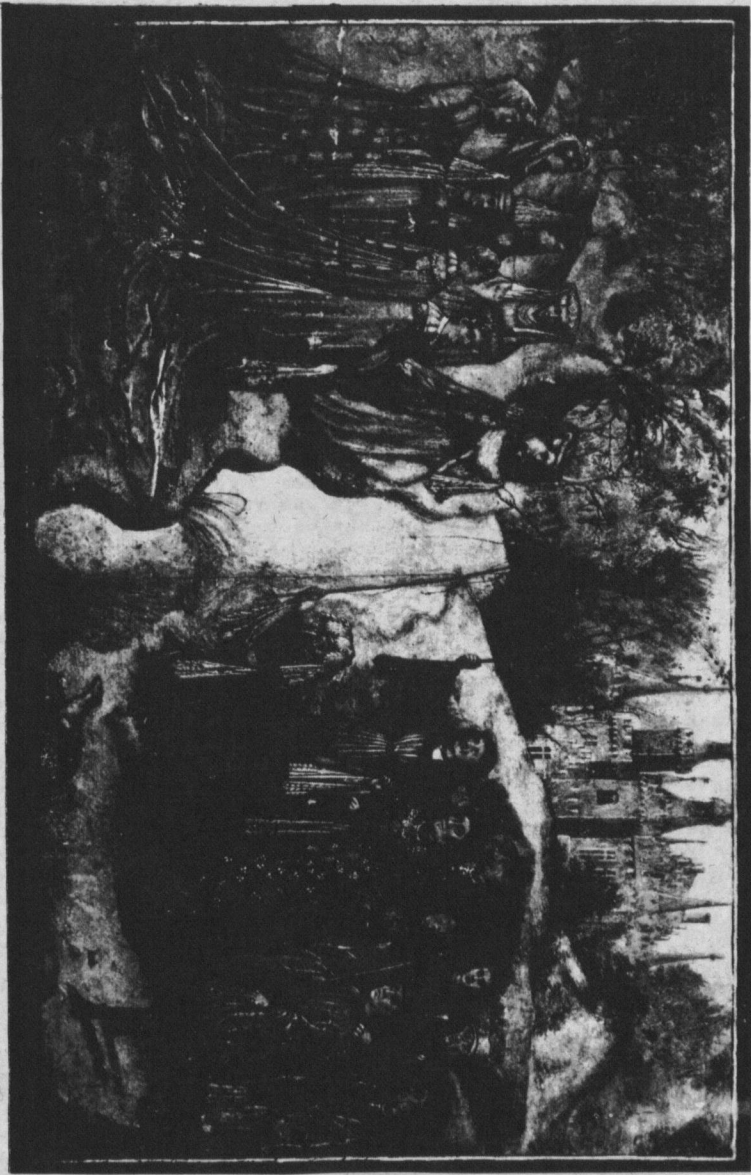
Naar aanleiding hiervan zal ik nu deze beide werken behandelen, waarbij de nadruk valt op de tekening in het Louvre. Ik baseer mij dan vooral op het artikel, genoemd in noot 7, van Otto Kurz in *Oud Holland*.

9 EEN VISPARTIJ

In een landschap bevindt zich een groep mensen die in tweeën gedeeld wordt door een stroompje. Aan de linkerkant zien we acht dames, aan de rechter negen heren. Op de achtergrond zien we links bomen en rechts een kasteel en op de voorgrond twee honden. Alle dames zijn ongeveer identiek gekleed, zij dragen op twee na, die bovendien vooraan staan, allen dezelfde hoofdtooi. Bij de heren wordt vooral de aandacht getrokken door de heer in het midden die zeer rijk gekleed is en een valk op zijn arm heeft. Ook de man die rechts vooraan staat valt op, hij vestigt de aandacht op zijn knie. De heren hebben allen min of meer individuele trekken. Eén dame en een aantal heren hebben een hengel in de hand waarmee ze in het stroompje aan het vissen zijn.

De kleding die gedragen wordt is typisch Bourgondisch en ook de houding van de dames kennen we van portretten van Jan van Eyck. De schouders naar achteren, de heupen naar voren alsof ze in verwachting zijn. Dit was het ideaalbeeld van de vrouw in die tijd.

Drie heren, waaronder de centrale figuur, dragen het insigne van de orde van Sint-Antonius. Deze bestaat uit een tau-kruis met een belletje eronder. Dit insigne verschijnt verschillende malen op de portretten van Jan van Eyck, waarschijnlijk omdat dit insigne in de Middeleeuwen als bezweringsmiddel tegen zware besmettelijke ziektes gold (20). De orde is in 1382 gesticht door Albrecht en het is daarom zeer waarschijnlijk dat de afgebeelde gebeurtenis plaats gevonden heeft aan het hof van de graven van

Holland. De vierde heer van links die en profiel is afgebeeld heeft wel zeer individuele trekken, bijna karikaturaal. We kunnen hem met behulp van een tekening in het *Recueil d'Arras* (21) identificeren. Het is Jean de France, hertog van Touraine, de tweede zoon van Charles VI van Frankrijk, en de schoonzoon van Willem van Oostervant. Geboren in 1398 werd hij in 1405 verloofd met Jacoba van Beieren, terwijl beiden nog kinderen waren. In 1415 vond het huwelijk plaats. In datzelfde jaar stierf de *dauphin*, zodat Jean nu troonopvolger was. Maar hij stierf in april 1417, jaren voor de dood van zijn vader. De man op de voorgrond draagt de orde van de kouseband. Aangezien deze orde op dit tijdstip zeer weinig leden telde, kan dit niemand anders zijn dan Willem VI. Bovendien kunnen we hem identificeren aan de hand van een miniatuur uit het getijdenboek van Turijn. Op een strand zien we daar een man te paard, gevolgd door een aantal ruiters. Voor hem staat een groepje dames, waarvan er één een *révérence* maakt, en een knielende man uit het volk. Op de voorgrond zien we weer honden en op de achtergrond de zee en de lucht. In die lucht bevindt zich een lichtkrans met daarin God de Vader en engelen. Otto Kurz toont in zijn artikel overtuigend aan dat het ook hier om Willem VI gaat. De gelijkenis is zeer duidelijk. Het meisje tegenover hem moet dan zijn dochter Jacoba van Beieren zijn.

Over deze miniatuur is al heel wat geschreven omdat dit één van de vroegste werken van Jan van Eyck zou zijn. Vandaar dat ik slechts kort zal behandelen. In 1904 ging bij een brand de bibliotheek van Turijn in vlammen op. Het manuscript ging verloren en sindsdien moeten we het doen met foto's die lang geleden gemaakt zijn. Dit maakt het probleem alleen maar moeilijker.

Het getijdenboek is eerst in het bezit geweest van de hertog van Berry, die ook de opdrachtgever was van de *Très Riches Heures* van de gebroeders van Limburg. Het moet op een bepaald moment in Holland zijn terecht gekomen, waar een aantal miniaturen werden bijgemaakt. Om deze laatste miniaturen gaat het, zij zijn namelijk zeer Eyckiaans van karakter.

Hoewel Willem VI afgebeeld wordt, hoeft deze nog niet de opdrachtgever te zijn. Toch is het wel frappant dat we nu twee werken waarop hij wordt afgebeeld die in dezelfde stijl geschilderd zijn bezitten. Het is mogelijk dat de staande vissende man de elect van Luik is. Zijn portret in de *Recueil d'Arras* vertoont overeenkomsten met deze man. Beiden hebben een brede kop, forse neus en kin. De twee dames die vooraan staan zijn waarschijnlijk de vrouw en de dochter van Willem VI. Het is onduidelijk wie de rijk geklede man in het midden moet voorstellen. Het zou een hooggewaardeerde gast aan het hof kunnen zijn. Ik heb gezocht naar de portretten van onder andere Filips de Stoute en de koning van Frankrijk. De eerste vertoont geen enkele gelijkenis met dit portret, van de tweede kon ik geen portret vinden dat te vergelijken was.

We weten nu dat deze tekening niet later dan in het voorjaar van 1417 gemaakt kan zijn, omdat toen Jean de France is overleden.

10 WAT WORDT ER AFGEBEELD?

De vispartij zou enerzijds een realiteitswaarde kunnen bezitten en anderzijds een symbolische betekenis kunnen hebben. Wat het laatste betreft is dat niet erg waarschijnlijk. De vis is het symbool van de luiheid en dat zal hier zeker niet bedoeld zijn.

Vissen is een hoofs vermaak geweest in de Middeleeuwen, vergelijkbaar met de valkenjacht. Een bewijs hiervoor is de valk

op de arm van de centrale figuur. Bovendien bestaan er tractaten over de visserij, inclusief topografisch georiënteerde handboeken met inventarissen van plaatsen, bijvoorbeeld het *Tiroler Fischerei Buch* (1504). (22) Het vissen komt ook vaker voor als onderwerp in de 14e en 15e eeuw, bijvoorbeeld op de 14e eeuwse frescoes in het kasteel Roncolo. (23) Toch leent de kleding die gedragen wordt zich niet voor een vispartijtje. We mogen dan ook wel aannemen dat het bij dit werk in de eerste instantie gaat om een groepsportret van mensen die graag op een hoofse manier willen worden afgebeeld. Qua stijl zijn hier ook duidelijk kenmerken van de internationale gotiek te ontdekken, de kunstuiting bij uitstek voor de hoofse cultuur. Dit werk is voorzover ik weet één van de vroegste voorbeelden van een groepsportret van personen die ergens mee bezig zijn. Waarschijnlijk moet je de ontwikkeling van het portret ook zo zien dat zij is ontstaan uit afbeeldingen van een bepaald vermaak of seizoen. Denk bijvoorbeeld aan de *Très riches heures* van de hertog van Berry. Daarin worden de seizoenen afgebeeld, waarin nog geen portretten voorkomen. Deze miniaturen zijn duidelijk voorlopers van onze tekening.

Er is nog een aspect van de *Très riches heures* dat we terugvinden in de tekening. Het kasteel op de achtergrond vertoont namelijk duidelijke overeenkomsten met het door de gebroeders Limburg afgebeelde Louvre. Maar aangezien de tekening, en dan vooral de achtergrond, is bijgewerkt in later tijden, zegt dat ons niets over de plaats van de gebeurtenis. Wel is het mogelijk dat degene die de tekening overgeschilderd heeft, de *Très riches heures*, of copieën daarvan, gekend moet hebben. En omdat hij de beide werken in dezelfde traditie plaatste, heeft hij het Louvre overgenomen.

Het is mogelijk dat deze vispartij een voorloper is van de liefdestuin symboliek die we vooral bij Rubens aantreffen. In onze tekening zijn de heren en dames dan wel streng gescheiden door het stroompje, maar er is een tapijt in Parijs (24) dat toch een ander licht op onze tekening werpt. Daarop proberen namelijk twee geliefden elkaar te bereiken over een stroompje heen. Dit zou ook de hondjes verklaren op onze tekening. Aan de ene kant verwijzen zij naar de jacht, evenals de valk, aan de andere kant zijn zij het symbool van de trouw. Via de liefdestuin symboliek komen we dan weer terecht bij Dirc Potter. Hij heeft immers een *ars amandi* geschreven. Van het tweede boek, over de 'goede minne' wordt een deel gewijd aan de verschillende 'graden' van de liefde. Potter noemt vier graden: het zien, het spreken en het aanraken, het zoenen en de daad. Voor ons nu is de tweede graad van belang. Deze situeert Potter namelijk 'in den gairde'. (25) De geliefden praten wat, plukken een bloemetje en stelen eens een kusje. Dit beeld kennen we van de liefdestuinen van Rubens en Watteau. We mogen dus aannemen dat deze bezigheid algemeen aanvaard was en ook in de realiteit voorkwam.

11 CONCLUSIE

Na deze uiteenzetting over de Hollandse graven Floris, Albrecht en Willem zal ik proberen in een korte samenvatting aan te geven in hoeverre deze vorsten ridderlijk en hoofse waren. Opvallend is dat, hoewel er tussen Floris en Albrecht vele overeenkomsten bestaan, er toch een aantal belangrijke verschillen zijn aan te wijzen.

Floris had het nog te druk met het uitbreiden en handhaven van zijn macht om veel aandacht aan het hoofse leven te kunnen be-

steden. Terwijl dit voor hem van evident belang geweest zou kunnen zijn, juist om zijn heerschappij te handhaven. De hoofsheid immers legde de nadruk op het dienen, bovendien was het een vorm van civilisatie, nodig om de 'aanvalslustigen' te temmen. Daar komt nog bij dat Floris zich door puur dynastieke motieven heeft laten leiden in zijn politiek. Uiteindelijk is het Floris ook niet gelukt op overtuigende wijze te regeren; hij is door zijn eigen adel vermoord.

Albrecht daarentegen had de hoofsheid, wat praktisch nut betreft, niet meer nodig. Zijn macht werd erkend, de adel was gewend geraakt aan een landsvorst boven hen. Ook het civilisatieproces was verder, de boventoon wordt niet meer gevoerd door woeste vechtjassen maar door 'fatsoenlijke' bestuurders. Hoofs gedrag was meer een spel geworden waarin je kon uitblinken en soms zelfs een excuus voor bepaalde handelingen. Want voor Albrecht hebben meer dan voor Floris economische motieven een rol gespeeld in zijn heerschappij, zie bijvoorbeeld de Friese oorlogen.

Willem staat aan het begin van een nieuwe periode. Het is niet voor niets dat we uitgerekend bij hem twee kunstwerken vinden waarvan hij de opdrachtgever geweest zou kunnen zijn. Voor Holland is de tijd van de heerschappij van de Bourgondiërs aanstaande. Het dubbelhuwelijk van Kamerik, gesloten tussen de kinderen van Albrecht en Filips de Stoute, heeft verstrekkende gevolgen gehad.

Ik hoop dat men na het lezen van dit artikel een beter beeld heeft gekregen van de graven van Holland. Zij waren niet de vorstjes uit een achtergesteld gebied, zoals zo vaak wordt gedacht. Ook over hen zou je een spannende roman kunnen schrijven.

NOTEN

- 1 National Geographic Society, ed. *Riddertijd. Dagelijks leven in de middeleeuwen* (Bussum, 1975) 7.
- 2 F.P. van Oostrom, 'Hoofse cultuur en literatuur' in: *Hoofse cultuur. Utrechtse bijdragen tot de mediaevistiek*, I (Utrecht, 1983).
- 3 W.G. Brill, ed. *De Rijmkroniek van Melis Stoke* (Utrecht, 1983) regels 256-267.
- 4 W.P. Gerritsen, 'Wat voor boeken zou Floris V gelezen hebben?' in: *Floris V. Leven, wonen en werken in Holland aan het einde van de dertiende eeuw* (Den Haag, 1979).
- 5 A.A. Verdenius, *Jacob van Maerlant's Heimelijkheid der heimelijkheden* (Amsterdam, 1917).
- 6 G. Duby, 'Les "jeunes" dans la société aristocratique dans la France du Nord-Ouest au XIIIe siècle' in: *Hommes et structures du moyen âge* (Parijs, 1973).
- 7 O. Kurz, 'A fishing party at the court of William VI, count of Holland, Zeeland and Hainault' in: *Oud Holland LXXI* (1956) 121.
- 8 A.M.J. van Buuren, *Der minnen loep van Dirc Potter* (Utrecht, 1979).
- 9 *Ibidem*, 304.
- 10 W. van Hildegaersberch, *Gedichten*, W. Bisschop en E. Verwijs, eds. (Den Haag, 1870) 109, vers 162-164.
- 11 J. Hof, *De abdij van Egmond* (Den Haag en Haarlem, 1973) 385.
- 12 F.W.N. Hugenholtz, 'Een vorst als Floris' in: *Floris V*, 14: Hugenholtz bespreekt hoeveel invloed de economie op de politiek van Floris had. Hij betwijfelt ten zeerste dat Floris zich zou hebben late leiden door de economische overwegingen.
- 13 F. van Mieris, *Groot charterboek der graven van Holland, van Zeeland en heeren van Vriesland* (Leiden, 1755) III. 7 juli 1363: hertog Albrecht geeft aan Jan Aerntsz., de havickier de Duinmeyere, negen pond, een paar klederen, en een winterrok, gelijks zijns jagers in Noord-Holland.
- 14 Froissart, *Chroniques*, Luce-Raynaud, ed. (s.l. 1869-1899) VII, 301.
- 15 E. Verwijs, *De oorlogen van hertog Albrecht van Beieren met de Friezen* (Utrecht, 1869) 142.
- 16 Hof, *Abdij van Egmond*, 384.
- 17 *Ibidem*, 385.
- 18 Verwijs, *oorlogen*, 60.
- 19 J. Duverger, 'Jan van Eyck as a court painter' in: *The connoisseur CXCIV* (1977) 172.
- 20 A. Vlaanderen, *Teekens en symbolen* (Amsterdam, 1946).
- 21 Kurz, 'A fishing party', 120: het *Recueil d'Arras* is een handschrift dat is gemaakt door de genealoog Jacques Leboucq (gestorven 1573). Hij heeft hierin portretten getekend van personen die op de een of de andere manier in relatie stonden met de hertogen van Bourgondië. Hij werkte naar door tijdgenoten vervaardigde afbeeldingen, zodat we mogen aannemen dat er een zekere natuurgétrouwheid bestaat.
- 22 Metropolitan museum of art, ed. *The secular spirit. Life and art at the end of the Middle-Ages* (New York, 1975) 206.
- 23 Kurz, 'A fishing party', 127.
- 24 'Ibidem', afgebeeld op p. 127. Het tapijt bevindt zich in het *Musée des arts decoratifs*, in Parijs.
- 25 Van Buuren, *Der minnen loep*, 294.

WILLEM de III.